ॐ

॥ श्रीउपदेशग्रंथावलि ॥

॥ अंक चोपनमो ॥

॥ ब्रह्मचिंतामणि* ॥

આશીર્વાદરૂપ મંગલ.

દોહરો.

બ્રહ્મરૂપ ચિંતામણિ, સૌ પામો નરનાર;
દુઃખદોષો સૌનાં શમો, સૌ પામો ભવપાર. ૧

બ્રહ્મચિંતામણિનો અર્થ ને તેનો મહિમા.

ગીતિ.

સર્વવ્યાપી જે વસ્તુ, તેને સુજ્ઞો બ્રહ્મનામે વખાણે;
જીવને વાંછિત આપે, તેથી તેને ચિંતામણિ જાણે. ૧
લૌકિક ચિંતામણિ તો, જનને લૌકિક વસ્તુ ફક્ત આપે;
પણ બ્રહ્મચિંતામણિ તો, સકલ દુઃખને મૂલસહિત કાપે. ૨

---

* સંવત્ ૧૯૭૫ (શાકે ૧૮૪૦) કાર્તિકસુદિ ૧૫. આવૃત્તિ પહેલી. પ્રતિ ૧૫૦૦.

યોજનાર:-બ્રહ્મનિષ્ઠ મહારાજ **શ્રીનથુરામશર્મા.**
બીલખા. કાઠિયાવાડ.

જિજ્ઞાસુઓને મનન કરવામાટે વિનામૂલ્યે આપવા પ્રકટ કરનાર
શિવશંકર વીરજી રાવળ. એલ. એમ. એંડ એસ.
જોડીઆ. કાઠિયાવાડ.

લૌકિક ચિંતામણિઓનું ને બ્રહ્મચિંતામણિનું વર્ણન.

મનોહરછંદ.

કોઇ તો કહે છે દ્રવ્ય, એજ ચિંતામણિ સાચો,
જેનાવડે નાનાવિધ, ઇચ્છિત પમાય છે;
કોઇ તો કહે છે રાજા, એજ ચિંતામણિ સત્ય,
જેની સેવાવડે અહિં, સુખીઆ થવાય છે;
કોઇ તો કહે છે નિજ, ધંધો એ છે ચિંતામણિ,
જેના સુસેવનવડે, દુઃખ દૂર થાય છે;
કોઇ તો કહે છે મંત્ર, તંત્ર વિદ્યા ચિંતામણિ,
જેના યોગ્ય સેવનથી, બહુ લાભ થાય છે. ૧
કોઇ તો કહે છે જેના, સેવને ઇચ્છિત મળે,
એવો પાણ ચિંતામણિ, લોકમાં મનાય છે;
કોઇ કહે કલ્પવૃક્ષ, કોઈ કહે કામધેનુ,
કોઇ કહે દેવ ચિંતા,-મણિમાં ગણાય છે;
કોઇ કહે પ્રભુભક્તિ, કોઇ કહે યોગ અને,
કોઇ કહે ઇશ ચિંતા,-મણિમાં લેખાય છે;
સર્વતણું અધિષ્ઠાન,-સર્વનું આધારભૂત,
બ્રહ્મ સત્ય ચિંતામણિ, સુજ્ઞમાં વદાય છે. ૨

બ્રહ્મચિંતામણિનું સ્વરૂપ ને માહાત્મ્ય.

દોહરા.

બ્રહ્મરૂપ ચિંતામણિ, વ્યાપક સદા વદાય;
તેથી સરવે દેશમાં, સૌને સુલભ સદાય. ૧
ત્રણ કાલમાં તે કદી, પામે નહિ વિકાર;
એકરૂપ રે' તે સદા, આદિરહિત અપાર. ૨

સત્યરૂપ સૌ વસ્તુનું, નિશ્ચય એજ ગણાય;
ઉંડાણે વ્યાપી રહ્યું, જ્ઞાનીને દરશાય. ૩
મળે બ્રહ્મચિંતામણિ, ત્રણે તાપ વિલાય;
ત્રણુ દેહમાં નવ રહે, દુઃખનો લેશ જરાય. ૪
બ્રહ્મચિંતામણિતણો, મનમાં થતાં પ્રકાશ;
ભય ચિંતા અજ્ઞાનનો, ક્ષણુમાં થાય વિનાશ. ૫
મળે બ્રહ્મચિંતામણિ, વિષયસ્પૃહાઓ જાય;
વિષયસ્પૃહાઓ દૂર થતાં,અતિ શાંતિસુખ થાય. ૬
દાહ ન ઉપજે મનવિષે, વ્યાકુલતા ન જણાય;
પરમાનંદ–ઉદધિવિષે, મન સુખી રહે સદાય. ૭

બ્રહ્મચિંતામણિની પ્રાપ્તિનાં દૂરનાં સાધનો.

ચોપાઈ.

પુણ્યરૂપ દ્રવ્ય પાસે હોય, બ્રહ્મચિંતામણિ પામે સોય;
પુણ્યકર્મનો મહાપ્રતાપ, પુણ્યવડે દુઃખ ટળે અમાપ. ૧
પુણ્યવડે જગમાં સુખ થાય, પુણ્યવડે જીવ સ્વર્ગે જાય;
પુણ્યવડે ચિત્ત શુદ્ધ થાય, પુણ્યવડે શુભને જીવ ચા'ય. ૨
સંધ્યાદિ નિત્યકર્મ કરાય, ગુરુ–ઇશની ભક્તિ થાય;
ઇંદ્રિયગણુ ને મન વશ થાય, સદા અભય રહી સત્ય વદાય. ૩
દયા પ્રાણીપર રહે સદાય, દાન સુપાત્રે પ્રીતે થાય;
છલકપટમહીં મન નવ જાય, સદા નમ્ર સરલ રહેવાય. ૪
શુભ કર્મ ને શુભ વિચાર, તેમાં આદર રહે અપાર;
સંતસમાગમમાં રુચિ થાય, કુસંગમાં પ્રીત ન રે' જરાય. ૫
આ સૌ પુણ્યવિપાકે થાય, તેથી સમજુ પુણ્યને ચા'ય;
પુણ્યકર્મથી ચિત્ત શુદ્ધ થાય, ત્યારે વિષયવાસના જાય. ૬

બ્રહ્મચિંતામણિની પ્રાપ્તિનાં સમીપનાં સાધનો, બ્રહ્મચિંતામણિની પ્રાપ્તિ, ને બ્રહ્મચિંતામણિ મેળવેલાની સ્થિતિ.

ચોપાઈ.

વિષયરાગ જવ શિથિલ થાય, તવ ચિત્તશુદ્ધિ વધતી જાય;
સત્યાસત્યતણો વિચાર, કરે પ્રેમથી વારંવાર. ૧
તે વિચાર પાકો જવ થાય, ત્યારે સત્યાસત્ય જણાય;
બ્રહ્મ એક સમજાયે સત્ય, માયા માયાકાર્ય અસત્ય. ૨
એમ વિવેક ઉદય જવ થાય, ત્યારે બ્રહ્મભણી મન ધાય;
દૃશ્ય વિનાશી ચલ સમજાય, બ્રહ્મ અમર ને અચલ જણાય. ૩
એ વિવેક સુસ્થિર જવ થાય, તવ વિષયોનાં દોષ જણાય;
વિષયો દોષતણો ભંડાર, અસત્ તુચ્છ ને દુઃખ દેનાર. ૪
દીર્ઘકાલની ભ્રાંતિ હોય, તેથી સુખપ્રદ લાગે તેય;
વિવેકથી જવ ભ્રાંતિ વિલાય, તવ વિષયોમાં મન નવ જાય. ૫
શ્રોત્રાદિ જ્ઞાનેંદ્રિય જેહ, શબ્દાદિમાં રત હતી તેહ;
તજી તે શબ્દાદિનો રાગ, થાય સુશાંત ધરી વૈરાગ્ય. ૬
વિરાગવડે દીનતા જાય, મનની દોડ ક્રમે ન્યૂન થાય;
વિષયતણાં ઉપકરણો જેહ, સરવે ફીકાં લાગે તેહ. ૭
સ્વર્ગલોકના જે જે ભોગ, તે તે સૌ સમજાયે રોગ;
સ્વર્ગતણાં સાધન છે જેહ, ઉપકારક નવ લાગે તેહ. ૮
વિષયાકર્ષણ પામે નાશ, છૂટે સઘળા દુઃખના પાશ;
ઇંદ્રિય વિષયથી ન તણાય, મન ઇંદ્રિયથી નવ ખેંચાય. ૯
મન જવ બુદ્ધિને વશ થાય, તવ જીવને સુશાંતિ જણાય;
શાંતિથી વ્યાકુલતા–નાશ, થયે હૃદયમાં થાય પ્રકાશ. ૧૦
વિરાગની જવ દૃઢતા થાય, તવ મનપર સ્વામિત્વ પમાય;

મન જ્યારે જીવને વશ થાય, ત્યારે તે શમયુક્ત ગણાય. ૧૧
ઇંદ્રિયગણ વશ રાખે જેહ, દમવાળો કે'વાયે તેહ;
મન-ઇંદ્રિયો વશ જવ થાય, તવ શ્રદ્ધાની પ્રાપ્તિ કરાય. ૧૨
ગુરુશાસ્ત્રનાં વચનો જેહ, અતિસત્ય સમજાયે તેહ;
એવી મતિ શ્રદ્ધા કે'વાય, પ્રાપ્ત સુભાગી જનને થાય. ૧૩
શ્રદ્ધા સૌ સાધનનું મૂલ, શ્રદ્ધાવડે ટળે સૌ શૂલ;
શ્રદ્ધા કરે સંશયો દૂર, શ્રદ્ધા લાવે શાંતિ-પૂર. ૧૪
શ્રદ્ધા ઉપજાવે ઉત્સાહ, શ્રદ્ધા ટાળે મનનો દાહ;
શ્રદ્ધા કરે વિઘ્નનો નાશ, તમ ટાળીને કરે પ્રકાશ. ૧૫
અનુકૂલ-પ્રતિકૂલ પ્રસંગ, તેનો મનને ન ચઢે રંગ;
એવી મનની સ્થિતિ કરાય, સમાધાન તે સ્થિતિ ગણાય. ૧૬
ટળે સર્વ તે સ્થિતિએ ક્ષોભ, સાધનમાં ઉપજે બહુ લોભ;
મનમાં વ્યાકુલતા નવ થાય, સમજાવીને શાંત રખાય. ૧૭
સમાધાનની પ્રાપ્તિ થાય, ત્યારે સાધન સકલ સધાય;
સમાધાન જો પ્રાપ્ત ન થાય, તો સાધન કેમે ન સધાય. ૧૮
કામ્યકર્મનો ત્યજવો રાગ, મનમાં રાખી દઢ વૈરાગ્ય;
ધનદારાપરનો દઢ રાગ, તેનો કરવો સુદઢ ત્યાગ. ૧૯
વિષયોમાં મન રહે ઉદાસ, સ્મરણ થતાં ઉપજે બહુ ત્રાસ;
ચંચલતા મનતણી વિલાય, અંતર્મુખ રે'વા તે ચા'ય. ૨૦
દશા એવી મનની જે થાય, તે દશા ઉપરતિ કહેવાય;
ઉપરતિ તે ઉપરામ મનાય, મનની દુષ્ટ દોડ દૂર થાય. ૨૧
ઉપરતિની પ્રાપ્તિ જવ થાય, સત્ત્વગુણ તવ વધતો જાય;
સત્ત્વ વધેથી વાધે સુખ, રજસ્ દબે ને નાસે દુઃખ. ૨૨
તમોગુણની મૂઢતા જાય, મનની સ્થિરતા વધતી જાય;

બ્રહ્મસુખ સાચું સમજાય, સંશય સર્વે દૂર પળાય. ૨૩
શ્રવણાદિમાં આદર થાય, સત્ય જાણવા વૃત્તિ ધાય;
વિષયતણો આદર વિનશાય, બ્રહ્મવિષે બહુ આદર થાય. ૨૪
ઉપરતિવિણુ આગળ ન વધાય, ઉપરતિવિણ સાધન ન સધાય;
ઉપરતિથી મન નિર્મલ થાય, તેની સુશાંતિ વધતી જાય. ૨૫
ક્ષુધાતૃષા માન–અપમાન, શીત-આતપને ગણે સમાન;
સુખદુઃખમાંહી સમતાભાવ, રાખી સહે સદા જવ સાવ. ૨૬
તવ તિતિક્ષા સિદ્ધ ગણાય, વિષમભાવયુત મન નવ થાય;
સહનશીલતા અતિદૃઢ થાય, ત્યારે સાધન સકલ સધાય. ૨૭
તિતિક્ષાવિણુ વે'વાર ન થાય, તિતિક્ષાવિણુ સાધન ન સધાય;
તિતિક્ષાવિણુ પરદોષ જણાય, સ્વદોષનું દર્શન નવ થાય. ૨૮
તિતિક્ષાવિણુ મન તપે સદાય, તિતિક્ષાવિણુ સુખી ન થવાય;
તિતિક્ષાવિણુ મન શાંત ન થાય, ક્ષણુ ક્ષણુ તે ચંચલ દેખાય. ૨૯
તિતિક્ષાથી મન નિર્ભય થાય, ભયવિના સાધનો સધાય;
તિતિક્ષાથી તન રહે નીરોગ, મન ન ઇચ્છે વિષયોનો ભોગ. ૩૦
તિતિક્ષાથી શ્રવણાદિ કરાય, તિતિક્ષાથી બ્રહ્મભણી ચલાય;
તિતિક્ષા તે તપરૂપ ગણાય, દેવાદિ પણુ અનુકૂલ થાય. ૩૧
શમ દમ ને શ્રદ્ધા એ સાર, સમાધાન ઉપરામ વિચાર;
વળી છઠ્ઠી તિતિક્ષા જેહ, ષટ્સંપત્તિ કહીએ તેહ. ૩૨
એ સંપત્તિ પ્રાપ્ત જવ થાય, તવ મુમુક્ષુતા પ્રાપ્ત કરાય;
મોક્ષ મેળવવા આદર થાય, મોક્ષભણી મન વેગે ધાય. ૩૩
બહુ ભૂખ્યાનું અન્નમાં ધ્યાન, તેવું મોક્ષમાં લાગે તાન;
બીજી વાતમાં રુચિ ન થાય, મોક્ષપ્રાપ્તિને મન અતિ ચા'ય. ૩૪
મોક્ષવિલંબે નવ સે'વાય, તુરતજ મળે એમ મન થાય;

સદૈવ મનમાં એજ વિચાર, ક્યારે પામું હું ભવપાર ? ૩૫
મોક્ષહેતુ જે અદ્વૈતજ્ઞાન, તે મેળવવા લાગે તાન;
સાચા ગુરુ મેળવવા ધ્યાન, નિશદિન સમરે શ્રીભગવાન્. ૩૬
મનની આવી દશા જે થાય, તેજ મુમુક્ષુતા કહેવાય;
જેનું મન આવું નવ થાય, તેનાથી નવ જ્ઞાન પમાય. ૩૭
જેનું મન આવું થઇ જાય, તેજ મુમુક્ષુજન કહેવાય;
એવા જનને થાયે જ્ઞાન, એવા જનનું ટળે અજ્ઞાન. ૩૮

મનોહરછંદ.

ધેનુમન વત્સમાંહી, મીનમન જલમાંહી,
કામિમન વામામાંહી, રાતદિન રહે છે;
લોભિમન ધનમાંહી, નટમન દોરમાંહી,
નેત્રવેગ રૂપમાંહી, અખંડિત વહે છે;
પાણીઆરી ઘટમાંહી, પતંગ દીપકમાંહી,
પ્રભુભક્ત પ્રભુમાંહી, નિજ મન ધરે છે;
શ્રોત્રવેગ શબ્દમાંહી, ત્વચાવેગ સ્પર્શમાંહી,
મુમુક્ષુનો બ્રહ્મમાંહી, એવો વેગ કહે છે. ૧
અહોનિશ એજ ધ્યાન, ક્યારે પામું બ્રહ્મજ્ઞાન ?
ક્યારે કરું દુઃખહાન ? બ્રહ્માનંદ પામીને;
મનમાં વિચાર એવો, વાણીમાં ઉચ્ચાર તેવો,
સુકર્મનો વેગ એવો, કુકર્મ સૌ વામીને;
નિશદિન સંતસંગ, નિશદિન એજ રંગ,
સદા એમાં ઉછરંગ, મિથ્યાથી વિરામીને;
એ વિચાર એજ ધ્યાન, એજ વાત એજ તાન,
ક્યારે પામું સત્ય જ્ઞાન ? સાચા ગુરુ પામીને. ૨

મેળવવા સત્ય બોધ, સદ્‌ગુરુતણો શોધ,
અભિમાનતણો રોધ, કરી નિત્ય કરે છે;
ક્યારે ગુરુદેવ મળે ? ક્યારે સૌ સંશયો ટળે ?
ક્યારે પુણ્યકર્મ ફલે ? પાપને જે હરે છે;
ગુરુજ્ઞાન ક્યારે પામું ? મિથ્યાથી ક્યારે વિરામું ?
સત્યમાં હું ક્યારે જામું ? જે સદૈવ ઠરે છે;
સર્વતણી છોડી આશ, જગથી થઇ ઉદાસ,
મનની મૂકી કચાશ, ગુરુધ્યાન કરે છે. ૩
આવો તાર આઠે જામ, દશ્યને ભુલી તમામ,
મનમાંહી કરે ધામ, પાપને પ્રજાળીને;
મન ત્યારે શુદ્ધ થાય, પ્રભુભણી વેગે ધાય,
દીનતાથી પ્રભુ ધ્યાય, બીજા વેગો બાળીને;
આવી સ્થિતિ થાય જ્યારે, પ્રભુ રાજી થાય ત્યારે,
ભેટાડે સદ્‌ગુરુ ત્યારે, અંતરાય ટાળીને;
મળે શ્રીસદ્‌ગુરુ જ્યારે, દીનભાવે નમે ત્યારે,
સભેટ સ્તુતિ ઉચ્ચારે, હૃદય ઊછાળીને. ૪

દોહરા.

" જય હે અશરણના શરણ ! જય અનાથના નાથ !
જય હે ભવદુઃખના હરણ ! વેગે કરો સનાથ. ૧
આપવિના મારું નથી, કોઇ જગમોઝાર;
આ દીન ને દુઃખીઆતણો, સુણજો પરમપોકાર. ૨
દુઃખ દુઃખ દેખું બધે, ક્યાંઇ ન સુખ જણાય;
ધની દરિદ્રી સૌ દુઃખી, દુઃખી પ્રજા ને રાય. ૩

ત્રિવિધ દુઃખોથી જગ તપે, પંડિતને દુઃખ સાત;[૧]
ત્યારે મારા દુઃખતણી, કહું હું કોને વાત ? ૪
પુણ્ય પૂર્વજન્મોતણાં, ઉદય થયાં સૌ આજ;
તદા શોક–ભય–દુઃખરહિત, મળ્યા આપ મહારાજ ! ૫
અનેક જન્મો ધારીને, પામ્યો દુઃખ અપાર;
પ્રયત્નથી પણ નવ મળ્યું, સાચું સુખ લગાર. ૭
શાંતિ આપો આપની, આપો નિજ આનંદ;
આપતણું વિજ્ઞાન દઈ, ટાળો આ ભવફંદ. ૮
શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ છો, અતિકરુણાલુ ઉદાર;
શોક–મોહ–અવિદ્યાથકી, તારો જગદાધાર ! ૮
બ્રહ્મચિંતામણિ આપીને, કરો દીનતા–નાશ;
ટાળો સૌ પરતંત્રતા, કાપો આ ભવપાશ. ૯
સૂર્યતણા પરકાશથી, થાય બાહ્યતમ–નાશ;
પણ બ્રહ્મચિંતામણિ કરે, હૃદયતિમિરનો નાશ. ૧૦
મળતાં એ ચિંતામણિ, થઈશ મહાશ્રીમંત;
અવિદ્યાદિ ક્લેશોતણો, પામીશ સુખથી અંત. ” ૧૧

સોરઠા.

પૂજ્યા સદ્‌ગુરુદેવ, વિધિપૂર્વક બહુ પ્રેમથી;

---

૧ અજ્ઞાની પંડિતને આ સાત દુઃખો પીડે છેઃ—૧ આધ્યાત્મિક-દુઃખ, ૨ આધિભૌતિકદુઃખ, ૩ આધિદૈવિકદુઃખ, ૪ ન્યાયાદિ શાસ્ત્રોનો વારંવાર અભ્યાસ કરવારૂપ દુઃખ, ૫ ન્યાયાદિ શાસ્ત્રોના શબ્દોના તથા અર્થોના વિસ્મરણથી થતું દુઃખ, ૬ વધારે ભણેલા ગર્વયુક્ત પંડિતો અપમાન કરે તેથી થતું દુઃખ, ને ૭ થોડું ભણેલાને જોઇને ગર્વ થવારૂપ દુઃખ.

કરી અધિક ગુરુસેવ, બહુ સમય શુદ્ધભાવથી. ૧
થયા પ્રસન્ન તે વાર, અધિકારી તેને ગણી;
બોલ્યા વચન ઉદાર, સંશયશોક વિદારવા. ૨

દોહરા.

" ભય પામીશ નહિ સૌમ્ય ! તું, જોઇ આ સંસાર;
વિનાશ તારો નહિ થશે, પામીશ સુખ અપાર. ૧
સત્–ચિત્–આનંદરૂપ તું, નહિ મન–ઇંદ્રિય–દેહ;
દુઃખનો લેશ ન તુજવિષે, થા તું ગત–સંદેહ. ૨
નામ રૂપ ને કર્મ જે, પ્રતીત સંમુખ થાય;
માયાનાં તે કાર્ય છે, આત્મામાં ન જણાય. ૩
બાજીગરના સિંહથી, શૂરો નવ ડર ખાય;
તેમ દૃશ્ય–દેખાવથી, ન ડરે જ્ઞાની જરાય. ૪
દેહેંદ્રિય ને મનથકી, આતમબુદ્ધિ ત્યાગ;
આતમબુદ્ધિ બ્રહ્મમાં, કર લાવી વૈરાગ્ય. ૫
બ્રહ્મરૂપને જાણીને, ભ્રાંતિને કર દૂર;
ભ્રાંતિ ગયે દુઃખો જશે, થાશે સુખ ભરપૂર. ૬
જગત્ બ્રહ્મથી ભિન્ન નહિ, તું પણ બ્રહ્મસ્વરૂપ;
એ સમજે દુઃખ નાસશે, થઇશ ભૂપનો ભૂપ. ૭
બ્રહ્મજ્ઞાન ચિંતામણિ, બ્રહ્મ ચિંતામણિરૂપ;
એ ચિંતામણિ પામતાં, થવાય છે તદ્રૂપ. ૮
પરમાદરથી પૂજીને, હૃદયવિષે તે ધાર;
સતત સ્મરણમાં રાખતાં, પામીશ ભવનો પાર. ૯
એકાંતે નિત્ય બેસીને, કર મમ વચન–વિચાર;
સંશય સઘળા ટાળીને, થા તું શાંત અપાર. ૧૦

જેમ સ્વપ્નના જગતનો, છે સાક્ષીથી અભેદ;
તેમ જાગ્રતના જગતનો, છે સાક્ષીથી અભેદ. ૧૧
જેમ સ્વપ્નના જીવ સૌ, સાક્ષીમાં કલ્પાય;
તેમ જાગ્રતના જીવ સૌ, સાક્ષીમાં દેખાય. ૧૨
આ જગત્ ને જીવ સૌ, તુજમાં કલ્પિત જાણ;
દુઃખરૂપ જીવ તું નથી, તું છે પુરુષ પુરાણ. ૧૩
દેશ કાલ ને વસ્તુથી, નથી તારો પરિચ્છેદ;
દેશ કાલ ને વસ્તુમાં, વ્યાપક કે'છે વેદ.[1] ૧૪
સ્વગત સજાતીય ભેદ જે, વળી વિજાતીય ભેદ;
એકજ અદ્વૈતમાં નથી, એમ વદે છે વેદ.[2] ૧૫
ઈશજીવનો ભેદ નહિ, નહિ ઈશજડ-ભેદ;
જીવજીવનો ભેદ નહિ, નહિ જીવજડ-ભેદ. ૧૬
જડજડનો પણ ભેદ નહિ, અભેદ સૌનો જાણ;
ઉપાધિકૃત એ ભેદને, તું કલ્પિત પરમાણ. ૧૭
પંચભૂત સૌ દેહમાં, વ્યાપ્યાં જેમ સુજાણ !
તેમ બ્રહ્મ સૌ દેહમાં, વ્યાપ્યું એમ પીછાણ. ૧૮
મનોરાજ્યનું દશ્ય જેમ, અસત્ છતાં દેખાય;
તેમ જાગ્રત્નું દશ્ય આ, અસત્ છતાં દરશાય. ૧૯
જેમ ગગનમાં નીલતા, નથી છતાં દરશાય;
તેમ બ્રહ્મમાં આ જગત્, નથી છતાં દેખાય. ૨૦

૧ " **सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म** " (બ્રહ્મરૂપ આત્મા સત્યરૂપ, ને અનંતરૂપ–દેશ કાલ ને વસ્તુના વિભાગથી રહિત–છે,) એ શ્રુતિ. ૨ " **एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म** " (બ્રહ્મથી અભિન્ન આત્મા એકજ અદ્વિતીય છે,) એ શ્રુતિ.

જેમ પુષ્પના હારમાં, મિથ્યા નાગ જણાય;
તેમ સુખરૂપ બ્રહ્મમાં, દુઃખરૂપ જગ દેખાય. ૨૧
જેમ છીપમાં રજતની, ખોટી ભ્રાંતિ થાય;
તેમ બ્રહ્મમાં જગતણો, ખોટો ભ્રમ દરશાય. ૨૨
જેમ સૂર્યના કિરણમાં, ખોટું જલ દેખાય;
તેમ અસંગી બ્રહ્મમાં, ખોટું જગત્ જણાય. ૨૩
સરતટપર ઊભેલને, ઊલટું વપુ જણાય;
તેમ સત્યરૂપ બ્રહ્મમાં, મિથ્યા જગ દરશાય. ૨૪
જેમ ઠુંઠામાં ચોરની, મિથ્યા ભ્રાંતિ થાય;
તેમ અભય બ્રહ્મરૂપમાં, ભયમય જગ દેખાય. ૨૫
બાલક નિજ છાયાવિષે, જયમ દેખે છે ભૂત;
તેમ અજ્ઞજન બ્રહ્મમાં, દેખે આ જગ–ભૂત. ૨૬
નિજ સ્વરૂપની વિસ્મૃતિ, થાતાં જગ દેખાય;
નિજ સ્વરૂપે સ્થિતિ થતાં, આ જગ બાધિત થાય. ૨૭
આવો નિશ્ચય દૃઢ થતાં, ઉપજે આતમજ્ઞાન;
દૂર થાય સરવે દુઃખો, નિવૃત્ત થઇ અજ્ઞાન. ૨૮
આવા અદ્વૈતજ્ઞાનથી, બહુ પામ્યા ભવપાર;
તું પણ આવા જ્ઞાનથી, કલ્પિત બંધ નિવાર. ૨૯
સંશયવિભ્રમ છોડીને, કર તું દૃઢ વિશ્વાસ;
અભેદભાવે બ્રહ્મમાં, કર ઝટ અચલ નિવાસ. ૩૦
આ ઉપાય અતિસુલભ છે, જેમાં કાંઇ ન ક્લેશ;
ફક્ત દૃષ્ટિ બદલાવતાં, થાય નિકટ નિજ દેશ. ૩૧
પ્રબલ સિંહ ને બાજ જયમ, કરી પિંજરનો નાશ;

સ્વતંત્ર ને સુખીઆ થઇ, વિચરે ઇચ્છિત આશ.* ૩૨
તેમજ દૃઢ જિજ્ઞાસુજન, કાપી અવિદ્યાપાશ;
સ્વતંત્ર ને સુખરૂપ થઇ, પામે પદ અવિનાશ. ૩૩
લઇ આ બ્રહ્મચિંતામણિ, કર તું શુભ ઉપયોગ;
પામીશ પરમાનંદને, ટળશે ભવદુ:ખરોગ. ૩૪
બહુ આદરથી રાખજે, મૌન ગ્રહીને તાત !
એવી રીતે વર્તતાં, શમશે સઘળી ઘાત.+ " ૩૫

સોરઠો.

પામ્યા ગુરુ વિરામ, દઇને બ્રહ્મચિંતામણિ;
મેળવી તે સુખધામ, શિષ્ય વિચારે મનવિષે. ૧

દોહરા.

સકલ શ્રુતિસ્મૃતિ અને, સર્વ પુરાણો જેહ;
સાક્ષાત્ કે પરંપરા, બ્રહ્મ નિરૂપે તેહ. ૧
કોઇક ચિત્તશુદ્ધિતણાં, વિવિધ સાધનો કે'ય;
કોઇક મનસ્થિરતાતણો, શુભ ઉપદેશજ દેય. ૨
કોઇક બ્રહ્મસ્વરૂપનું, કરે નિરૂપણ સાર;
સાધન તેની પ્રાપ્તિનાં, કે' અનેક પ્રકાર. ૩
એ રીતે સૌ શાસ્ત્રનું, લક્ષ્ય બ્રહ્મ અદ્વૈત;
અદ્વૈત બ્રહ્મ સમજાવવા, કહે ક્વચિત્ તે દ્વૈત. ૪
દ્વૈત સર્વને જ્ઞાત છે, તેનો શો ઉપદેશ ?
અદ્વય જીવને જ્ઞાત નહિ, તેનો દે ઉપદેશ. ૫
ભય નાસે નહિ દ્વૈતથી, અદ્વૈતથી ભય જાય;
સર્વે ભયોને ટાળવા, અદ્વૈતજ્ઞાન ઉપાય. ૬

* દિશામાં. + પીડાઓ.

સત્ ચિત્ આનંદ બ્રહ્મ તે, રહ્યું સર્વમાં ગૂઢ;
તેને જ્ઞાની અનુભવે, પણ અનુભવે ન મૂઢ. ૭
સઘળા મતપંથોતણું, બ્રહ્મજ લક્ષ્ય જણાય;
ઘણા સગુણ બ્રહ્મ માનતા, કોઈ નિર્ગુણને ચા'ય. ૮
સગુણ નિર્ગુણરૂપ છે, કરતાં માયા દૂર;
ત્યમ આકારો ત્યાગતાં, નિરાકાર ભરપૂર. ૯
જીવઈશનો ભેદ તો, મનમાયાથી થાય;
મનમાયાને ત્યાગતાં, ચેતન એક જણાય. ૧૦
જીવજીવનો ભેદ પણ, ભિન્ન મનોથી થાય;
સર્વ મનોને ત્યાગતાં, ચેતન એક જણાય. ૧૧
નામરૂપ–માયાવડે, જડ–ઈશ ભિન્ન જણાય;
તે બંનેને ત્યાગતાં, એકરૂપ દરશાય. ૧૨
નામરૂપ ને મનવડે, જડજીવ પૃથક્ જણાય;
નામરૂપ–મન મૂકતાં, ભેદ ન રહે જરાય. ૧૩
ભિન્ન નામ ને રૂપથી, જડજડ ભિન્ન જણાય;
નામરૂપને ત્યાગતાં, એકરૂપ દરશાય. ૧૪
બાધ થાય જાગ્રતવિષે, જેમ સ્વપ્નના ભેદ;
બાધ થાય તુરીયાવિષે, ત્યમ જાગ્રતના ભેદ. ૧૫
માટીનાં પાત્રોવિષે, માટી એક જણાય;
લોઢાનાં શસ્ત્રોવિષે, એક લોહ દરશાય. ૧૬
વળી સોનાના ઘાટમાં, સોનું એક જણાય;
તેમ નામરૂપોવિષે, એક બ્રહ્મ સિદ્ધ થાય. ૧૭
ગુરુશાસ્ત્રના વચનનો, કરતાં શુદ્ધ વિચાર;
અભેદમાં સ્થિરતા થઈ, વિરમે ભેદ અસાર. ૧૮

હું તું તે આ ભેદ સૌ, કલ્પિત મને જણાય;
બ્રહ્મ અકલ્પિત એક છે, એમ મને સમજાય. ૧૯
ધ્યાન ધરું હું બ્રહ્મનું, કાં કરું બ્રહ્મવિચાર;
બ્રહ્મચિંતામણિ મેળવી, પામું કર્તવ્ય-પાર. ૨૦

સોરઠો.

બ્રહ્મધારણા-ધ્યાન, કરું સમાધિ બ્રહ્મમાં;
થઇ તેમાં એકતાન, અન્ય વૃત્તિઓ દૂર કરું. ૧

મનોહરછંદ.

પવિત્ર એકાંત સ્થાન, બેસી કરે બ્રહ્મધ્યાન,
ત્યજી સરવે દુર્ધ્યાન, શુભ ધ્યાન કરે છે;
તમોગુણે લય થાય, રજથી વિક્ષેપ થાય,
એ બંને દોષો શમાય, એવો યત્ન કરે છે;
મનને જાગ્રત્ કરે, ચંચલતા પરિહરે,
ઉત્સાહ અધિક ધરે, શ્રદ્ધા દૃઢ કરે છે;
મનને પકડનારા, જડતા વધારનારા,
એકાગ્રતા હણનારા, કષાયને હરે છે. ૧
નિષ્કામ શુભકર્મ, કે'વાય પવિત્રધર્મ,
ત્યજી કૃષ્ણમિશ્ર કર્મ, સદાય તે કરે છે;
બ્રહ્મધ્યાને પ્રેમ બહુ, અન્ય તુચ્છ લાગે સહુ,
તીવ્રવેગ લાવી બહુ, બ્રહ્મધ્યાન ધરે છે;
તેલતણી ધારા જેમ, મનોવૃત્તિ રાખે તેમ,
હૃદયમાં આણી પ્રેમ, અતિયત્ન કરે છે;
દીર્ઘકાલ નિરંતર, રાખીને અતિ-આદર,
બ્રહ્મધ્યાને તતપર, શ્રદ્ધાવડે રહે છે. ૨

ચોપાઈ.

ધ્યાન કરે નિત્ય લાવી પ્યાર, કરે સદા તે બ્રહ્મવિચાર;
વિષયોનું સમરણ જવ થાય, મનમાં ચંચલતા દરશાય. ૧
તવ કરે વિષયે બ્રહ્મભાવ, જેથી ટળે વિષયદેખાવ;
મનની ચંચલતા દૂર થાય, શાંત થએલું તે દરશાય. ૨
ધાટો હોય વિષય-અનુરાગ, દૂર કરે ધરી દઢ વૈરાગ્ય;
દોષદૃષ્ટિ જવ પાકી થાય, તદા વિષયનો રાગ વિલાય. ૩
જો નિજ બુદ્ધિ મંદ દરશાય, તો સત્સંગતિ કરે સદાય;
પુનઃ પુનઃ અભ્યાસ કરાય, તવ સૂક્ષ્મતા મતિની થાય. ૪
કુતર્કને કાઢે મનમાંર, તર્ક કરી શ્રુતિને અનુસાર;
યદા શાસ્ત્રમનન દઢ થાય, તદા સરવ કુતર્ક વિલાય. ૫
વિપર્યયમાં દુરાગ્રહ હોય, દઢ બ્રહ્મધ્યાને નાસે સોય;
દેહાદિમાં આતમજ્ઞાન, દૂર થાય થાતાં બ્રહ્મજ્ઞાન. ૬
જગનું સત્યપણું દૂર થાય, સત્યરૂપ જવ બ્રહ્મ જણાય;
થાય ભૂતપ્રતિબંધો નાશ, વર્તમાનનો થાય વિનાશ. ૭
એ પ્રતિબંધ દૂર જવ થાય, ત્યારે બ્રહ્મરૂપ દરશાય;
બધે બ્રહ્મનો અનુભવ થાય, સંશય શોક અજ્ઞાન વિલાય. ૮
બ્રહ્મચિંતામણિ આવ્યો હાથ, સર્વ દુઃખનો છૂટ્યો સાથ;
જ્ઞાતવ્ય ન રહ્યું હવે લગાર, ઇચ્છિત પ્રાપ્ત થયું અતિ-સાર. ૯
લૌકિક કર્તવ્ય ન રહ્યું લેશ, સ્વર્ગતણું કર્તવ્ય ન શેષ;
ચિત્તશુદ્ધિના જેહ ઉપાય, તે કરવા નવ રહ્યા જરાય. ૧૦
મન સ્થિર કરવાનું જે કામ, તે પણ પૂરું થયું તમામ;
શ્રવણમનનનું ન રહ્યું કામ, નિદિધ્યાસનથી મન ઉપરામ. ૧૧

દોહરો.

બ્રહ્મચિંતામણિ મેળવી, તે પામ્યો દુઃખપાર;
પામ્યો પરમાનંદને, તૃપ્તિ થઇ અપાર. ૧

અમદાવાદ-પીરમસા રોડ ઉપર વી નિર્મળ પ્રીન્ટિંગ પ્રેસમાં,
લલ્લુભાઇ [illegible] ત્રિવેદીએ છાપ્યું.